

Møller og Møllere

Hans Peter Poulsen

11. september 2023

Han begyndte med et billede af frilandsmuseets mølle i Lyngby. Først et nutidigt billede og derpå et gammelt billede af møllen.

Hvad er en mølle?

En mølle nyttiggør energi til praktisk arbejde
Vandmøller, Vindmøller, muskelkraft (fx Hestemøller)

Vandmøller

Om møllernes teknik

Med vandret indløb af vandet
(Horisontalmølle) (Skvatmølle fra Færøerne kan ses på frilandsmuseet.

Møller og møllere

en mølle
to møller
alle møllerne

en møller
to møllere
alle møllerne

Horisontalmølle

Skvatmølle fra
Sandø, Færøerne,
nu på Frilandsmuseet

Vertikal møller kan enten være underfaldsmøller eller overfaldsmøller, dvs. vandet kan enten løber under hjulet og derved trække hjulet

rundt, eller et overfaldshjul, hvor vandet falder end på hjulet, hvorved vægten af vandet driver hjulet rundt. Man kan også lave et brystfaldshjul, hvor vandet kommer ind midt på hjulet, så det bliver en blanding af underløb og overløb. Ved overfaldshjul har man brug for større højdeforskel end ved de andre typer. Det kræver f.eks. at man kan stemme vandet op, dvs. at der er plads til en sø opstrøms for vandhjulet.

Underfaldshjul

Underfaldshjulet førte frem til, at man begyndte at lave turbiner, som styrede vandstrømmen bedre, således at man ikke fik vandtab.

Vindmøller findes i to type, henholdsvis Stubmøller og Hollandske møller. Ved Stubmølle drejer hele møllehuset. Ved de Hollandske møller er det kun hatten, der drejer sig. Fuglevad vindmølle opført 1832.

Vindmøllen blev opført som supplement til vandmøllen. De første vindmøller skulle drejes manuelt med en stor bjælke, som gik ned til broen, der gik omkring møllen, senere blev bjælken skiftet ud med en vindrose oppe

på toppen, som automatisk kunne dreje toppen op mod vinden.

På Askov højskole lavede man også en vindmølle til produktion af el, som også blev brugt til at lave brint til opvarmning af skolen.

Det vi interesserer os for, er kornmøller.

Vi har også haft Stampemøller. Stampemøller blev bl.a. brugt til valkning af klædestof. Stampemølle kunne også være en krudtmølle. Dvs. stampning af trækul og salpeter mv. til fremstilling af krudt. Hammermøller kunne arbejde for smeden.

Møllerne har også været anvendt til afvanding, det kunne f.eks. være en Arkimedes snegl som møllen trak.

Det hed at bille en sten når man skulle lave rillerne i møllestenene, det har formentlig været en del af møllebyggerens arbejde at lave rillerne (bille) i deres sten.

På Hjerl Hede er de ved at restaurere en hestemølle.

Møllerslægter (kulturhistorien)

Esrum vandmølle var en gammel underløbsmølle, den er i dag bygget om til en turbinemølle.

Det tidligste billede af en Stubmølle er et kalkmaleri fra ca. 1513.

Bechs mølle på Bornholm er opført ca. 1629. Det er en Stubmølle, den er blevet restaureret, men på en sådan måde at den beholder sit udseende, men den kan ikke køre.

Den første vindmølle nævnes 1234 i skriftlige kilder.

Ældste billede af en dansk Stubmølle findes på et kalkmaleri i Dronninglund Kirke 1513-23.

1513 lader Christian den 2. bygge den ældst kendte danske krudtmølle i Rønnebæksholm ved Næstved.

1590-92 bygger Tycho Brahe en papirmølle på Hven med Danmarks første overfaldshjul. (4 meter i diameter)

1619 lader Christian den 4. den første hollandske mølle opføre på Københavns vold mellem Vesterport og Nørreport.

København set fra Valby Bakke 1587.

Møllerprivilegiet blev indført i 1683

Før Enevælden

- Landgildemøller
- Mange små møller

Under Enevælden

- Møllerprivilegium, eneret på maling af mel i et område

- Mølletvang
- Forbud mod små møller, gårdmøller
- men forbuddet blev ikke altid overholdt fx på Læsø

Problemet på Læsø førte til, at hvis møllerne på Læsø sluttede sig sammen og betalte "skat" til kongen, fik de lov at "kværne" løs.

Mølleprivilegiet ophører endeligt i 1862.

Møllerens maleløn, ca. en 1/18 af kornet skulle betales til mølleren for møllerens arbejde.

Mølleren havde en forholdsvis høj status i landsbysamfundet. – Han var lige så uundværlig som præsten og smeden. Smedens arbejde var delvis uforståeligt, det samme var møllerens.

Mølleren var som regel også gårdmand. Ud over at være møller var han ofte også kromand og/eller pengeudlåner, dette skyldtes, at han tjente mange penge. Pengene tjente han på "tolden" (møllerlønnen).

Mølleren havde ofte officielle stillinger og embeder.

– Typisk herredsskriver.

Møllerens sønner var normalt fritaget for værnepligt indtil 1829.

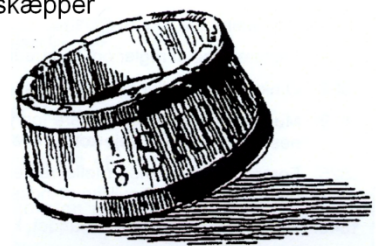
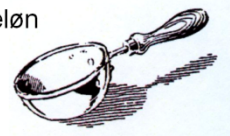
I lægdsrullerne kan man ofte se, at møllerens sønner møder til session med faderens fæstebrev på møllen.

Møllerens omgangskreds var for det meste at finde blandt Præster, Degne, Herredsfogeder, Forvaltre og andre mølleslægter.

Møllerens børn skulle helst giftes med andre møllers børn.

Møllerens maleløn

- En toldekop (en pot) korn af hver skæppe
- 1 pot = 0,97 liter
- En tønde korn = 8 skæpper
- 1 skæppe = 18 pottes
- = 17,39 liter

Var mølleren velhavende?

Både ja og nej.

- 1) I 1735 døde møller Mogens Rasmussen i Sandager Mølle ved Odder. Hans bo blev opgjort til 75 Rdl.
- 2) Da mølleren i Skiægs Mølle ved Odder, Jørgen Nielsen Skiæg døde 1739 blev hans bo opgjort til 13.394 Rdl. Han var ikke kun fæster på Skiæg Mølle, men ejede flere gårde i landsbyen Kalhave vest for Horsens. Desuden optrådte han som pengeudlåner.

Når man ser den fine stue hos mølleren, var den ofte i meget fornem stand. Se f.eks. Ellested Vandmølle på Frilandsmuseet.

Oprindelig tilhørte møllerne klostere, adelsslægter og kongen, sener blev det egentlige møllerfamilier.

Hvor finder man oplysninger

- Kirkebøger og Folketællinger
- Skifter
- Fæstebreve
- I godsarkiverne
- ofte skrevet ind i skifterne
- fra ca. 1810 i skøde- og panteprotokoller

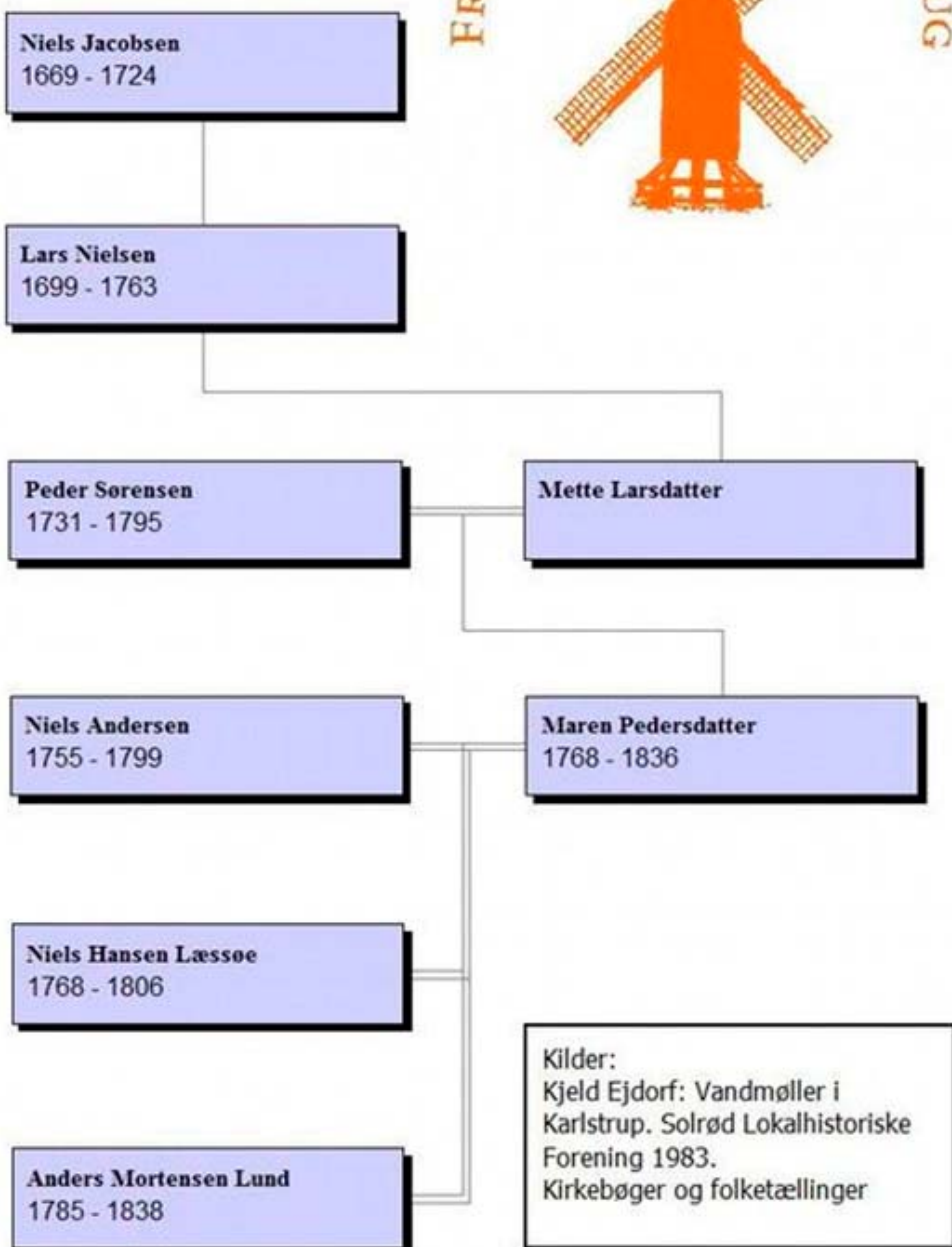
I København er det navnlig Møllelavsprotokoller og Ind- og udskrevne svende, disse kan findes på Københavns Stadsarkiv.

Slægtsforskernes bibliotek har skiftet navn til "Danskernes historie".

Møllere på Karlstrup nedre mølle

Den
standha
ftige
møller
datter

Var et eksempel Hans viste os, hvor en mølledatter mistede flere ægtemænd, hun havde "arvet" en mølle og når ægtemanden døde, måtte hun ud at finde en ny mand til at drive møllen videre.

Kilder til møllerne historie

Litteratur

- Henrik Pedersen: De Danske Landbrug, 1928, genoptrykt 1975
 - på grundlag af Matriklen 1688
- Meyn og Loft: Danske Møller, 697 sider, 1934
- Christensen: De fynske kornmøller og deres møllere ca. 1660-1800, 237 sider, 1985
- Sørensen: Rundt til danske vandmøller, 142 sider, 1991
- Møllepuljen: Møllebygninger i Danmark, 820 sider, 1993

Trykte kilder

- Kronens Skøder paa afhændet jordegods i Danmark fra reformationen til nutiden, fra 1535 til 1765, 5 bind.
 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287763>
 - https://bibliotek.slaegt.dk/cgi-bin/koha/opac-search.pl?idx=&q=kronens+sk%C3%B8der&limit=&weight_search=1
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold Fra 1551 til 1660, 39 bind, udkommet mellem 1885 og 2005.

Utrykte kilder

- Tingbøger
- Realregistre, skøde- og pantebøger
- Brandforsikringsarkivalier
- Matriklen 1844
- Matrikelkort
- Topografiske kort
- Rentekammerets ekspeditioner 1660-1848
- Diverse møllesager i Rentekammeret 1660-1848
- Generaltoldkammer og Kommercekollegiets resolutioner
- Bygningsskatten 1802

Nogle møllers historie

Han sluttede med nogle eksempler på mølle historier, det var:

Fuglvad Vindmølle

Gammelby mølle

Oust Vandmølle

Refereret af Henning Karlby